

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-1-95-102>

А. Є. Сівчук, суддя
Луцького міськрайонного суду
Волинської області,
викладач кафедри права
Дубенської філії
Відкритого міжнародного університету розвитку
людини «Україна»

ПРОФІЛАКТИКА НАРКОМАНІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Наукова стаття присвячена висвітленню підходів до профілактики наркотизації неповнолітніх за кордоном. Проведено аналіз міжнародної політики в галузі протидії наркоманії та зосереджено увагу на проєктах щодо профілактики наркотизації неповнолітніх у Німеччині. Виділено основні заходи профілактики наркоманії серед неповнолітніх, які потребують запровадження в Україні, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Ключові слова: наркоманія, наркотизація неповнолітніх, профілактичні програми запобігання зловживанням наркотичними речовинами.

A. E. Sivchuk. Prevention of drug addiction among the minor: international experience

The risk for developing an addiction is exceptionally high during the adolescent and young adult years, and worldwide families and communities are suffering because of addiction's widespread impact. Drug addiction is one of the real threats of national safety of Ukraine. Drug addiction has resulted in significant morbidity and mortality among adolescents worldwide. Many of these youth will lose their lives to drugs and a significant number are likely to grow up to become problem drug users. Although, the substance abuse problem is complex and large in magnitude, there is a substantial amount of evidence-based research available to physicians, community leaders and schools to implement interventions that can decrease adolescent substance abuse rates. Because this issue is not peculiar to any one community or culture, we recognize that individual interventions may not be universally effective. Therefore, we emphasize the strategy of targeting modifiable risk factors and enhancing protective factors through family, school and community prevention programmes, as a generalized framework for healthcare and community activists to use when researching programmes and strategies best suited for their own community.

The scientific article is devoted to the clarification of the approaches in relation to the prophylaxis drug addiction among the minor abroad. The international politics in industry of counteraction to drug addiction are analysed and are conducted. The author paid attention to the projects in relation to the prophylaxis of minor's drug addiction in Germany. Also, main ways, which are needed to input in Ukraine of the prophylaxis drug addiction among the minor are distinguished.

Key words: addiction, juvenile narcotisation, prevention programs for the prevention of drug abuse.

Постановка проблеми. Правовою нормою Конституції України затверджено, що кожна людина має право на охорону здоров'я, а держава повинна забезпечувати їй це право, взявши на себе обов'язок опікуватися здоров'ям нації, у тому числі оберігати її від негативних чинників, пов'язаних із наркоманією. Проте зміни в різних сферах українського суспільства, зокрема соціально-економічні, політичні, культурні, зумовили виникнення специфічної соціальної реальності. Сучасна ситуація у світі характеризується явищами матеріального та соціального розшарування сімей, відсутністю сталої загальної соціально-позитивної ідеології в різних прошарків населення, акселерацією неповнолітніх, знеціненням духовних цінностей,

© А. Є. Сівчук, 2019

епідемією ВІЛ/СНІД, страхом перед невизначеним майбутнім, привілеєм «красивого життя», що зумовлює залучення значної кількості членів суспільства, серед яких вагому частку становлять неповнолітні, до вживання наркотичних засобів, що, на жаль, завдає нищівного удару генофонду нації.

Проблема глобального поширення наркоманії залишається невирішеною, не знайдено такого шляху, за якого виліковувалися б хворі й не хворіли інші.

Вирішення проблеми немедичного вживання наркотичних речовин сьогодні тривожить усю світову громадськість і вийшло в розряд першочергових завдань, що стоять перед державою.

З огляду на вищезазначене, актуальність обраної теми очевидна, оскільки виникла необхідність проведення комплексного кримінологічного дослідження проблеми запобігання вживанню наркотичних засобів неповнолітніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запобігання наркотизації неповнолітніх досить активно досліджувалося як вітчизняними кримінологами, соціологами, психологами, юристами, педагогами, так і науковцями близького зарубіжжя. Зокрема, це роботи Г.А. Аванесова, Ю.В. Александрова, Ю.М. Антоняна, М.М. Бабаєва, А.М. Бабенка, Ю.В. Бауліна, В.С. Бітенського, А.С. Бланкова, В.І. Борисова, В.А. Бублейника, А.Я. Вілкса, Т.Г. Газізової, Е.Г. Гасанова, В.О. Глушкова, В.В. Голіної, О.І. Гурова, О.М. Джужі, І.О. Доброреца, А.І. Долгової, В.І. Женунтія, А.П. Закалюка, В.П. Ємельянова, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, І.П. Лановенка, С.Я. Лихової, А.А. Майорова, В.Б. Малініна, А.Й. Міллера, Г.М. Мінковського, Н.А. Мірошніченка, А.А. Музики, В.І. Осадчого, В.М. Оржехівської, В.Г. Пшеничного, А.П. Тузова, І.К. Туркевича, Є.В. Фесенка, М.І. Хавронюка, Н.С. Юзікової, Я.М. Шевченка, С.С. Яценка та інших.

Мета статті – дослідити міжнародну практику щодо заходів профілактики наркоманії для подальшого впровадження її в національний досвід для боротьби з наркоманією неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Основні напрями політики стосовно наркотичних засобів відображаються здебільшого в національних програмах запобігання зловживанню наркотиками та їх розповсюдженню. Значення подібних програм полягає в концептуальному осмисленні проблеми, методів і можливостей її вирішення, у розробленні й комплексному проведенні заходів щодо двох питань: зменшити обсяг і кількість наркоспоживачів у країні та підвищити значення профілактики наркоманії.

В Україні підтримується ініціатива міжнародної спільноти щодо боротьби з розповсюдженням і вживанням наркотичних засобів. Зокрема, визнано наркоманію однією з основних реальних загроз національній безпеці України. З метою підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії поширенню наркоманії ратифіковано Єдину конвенцію Організації Об'єднаних Націй про наркотичні засоби 1961 року [1], Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про психотропні речовини 1971 року [2] та Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року [3]. Також прийняті Національна програма протидії зловживанням наркотичними речовинами та їх незаконному обігу на 1994–1997 роки, Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки [4] та Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2011–2015 роки [5]. В Україні функціонує Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, основними завданнями якої є формування й забезпечення реалізації державної політики з питань обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії

їх незаконному обігу, а також координація діяльності органів, що здійснюють таку протидію; проведення відповідно до законодавства України оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, легалізації (відмивання) доходів, отриманих від злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом, та осіб, які вчинили такі злочини; виявлення, запобігання, припинення, розкриття, дізнання й досудове слідство у справах про злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, легалізації (відмивання) доходів, отриманих від злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [6].

Проте, як свідчить практика, дослідження науковців, зазначених заходів недостатньо, адже в Україні спостерігається стійка тенденція до подальшого загострення проблеми наркотизації суспільства, зокрема неповнолітніх. Тому ми переконані, за сучасних умов протидія поширенню наркоманії є важливим складником діяльності держави й потребує координації зусиль відповідних міністерств і відомств, установ та організацій, об'єднань громадян, налагодження тісного співробітництва з міжнародними органами. Також дослідження й урахування міжнародного досвіду боротьби та профілактики з наркотизацією населення зумовить вироблення власних дієвих позицій щодо цієї проблеми. Пропонуємо розглянути профілактичні програми, які впроваджені з кордоном.

У Європі заходи щодо подолання наркотизму здійснюються під егідою ООН, Комісією з наркотичних засобів Економічної й Соціальної ради ООН, Міжнародним комітетом з контролю за наркотиками ООН та іншими міжнародними організаціями.

Аналіз міжнародних законодавчих актів дає змогу виділити два основні напрями політики запобігання поширенню наркотиків і їх немедичному вживанню: 1. Рішуча, жорстка боротьба з незаконним розповсюдженням наркотиків і їх нелегальним ринком. 2. Гуманне ставлення до осіб, які страждають на наркоманію [7, с. 145].

У свою чергу, політику в галузі обігу наркотиків поділено на три види: 1) ліберальну – політика дозволу торгівлі й уживання наркотиків, яка проводиться, наприклад, у Голландії та Данії; 2) репресивну – характеризується переслідуванням індивідуумів за вживання наркотичних засобів і проводиться в Пакистані й Сінгапурі; 3) реструктивну (стримувальну) – таку політику, коли держава за вживання наркотиків не застосовує кримінального покарання, а намагається надати допомогу хворим на наркоманію, водночас обіг наркотиків суворо контролюється, як це відбувається у США та Швеції.

Зростання рівня наркотизації серед неповнолітніх змушує органи місцевого самоврядування багатьох країн уживати рішучих заходів, спрямованих на вирішення проблем підростаючого покоління. Одним із таких заходів, який убачається здійснити в превентивних цілях, є введення обмежень на перебування неповнолітніх у громадських місцях у нічний час, так звана «комендантська година». Уведення обмежень щодо перебування підлітків у громадських місцях у нічний час, з одного боку, – суворий захід, розрахований на те, що силовими заходами можна впоратися з розповсюдженням наркотичних речовин серед неповнолітніх [8]; з іншого – кампанія, спрямована на боротьбу з підлітковою наркоманією, – захід захисту основної маси населення від розповсюдження наркотизації неповнолітніх. Світовий досвід свідчить, що різні правові акти, які обмежують час знаходження неповнолітніх на вулиці, чинні в низці країн Європи, США, Латинської Америки, сприяють покращенню ситуації та, як наслідок, зниженню рівня безпритульності й наркотизації неповнолітніх [9].

Варто відзначити не менш цікаву соціальну програму муніципальних властей Гамбурга (ФРН), якими проводиться низка заходів у взаємодії зі спортивними молодіжними об'єднан-

нями щодо запобігання формуванню адиктивних звичок у неповнолітніх. Серед таких заходів можна назвати спостереження, контроль за поведінкою агресивної молоді та супровід педагогами й фахівцями, надання їм психологічної, педагогічної та медичної допомоги, соціальну роботу з неповнолітніми, організацію спеціальних курсів. Крім того, під час взаємодії поліції, засобів масової інформації та інших фахівців проводяться інформаційні дні, масові розважальні заходи щодо пропаганди відсутності насильства серед молоді.

Пропонуємо зосередити увагу на проектах, які спрямовані на подолання наркотизації неповнолітніх, що запровадилася в Німеччині. Зокрема, проект «Підвісна дорога», який розроблений під егідою товариства «Центр інтеграції» для профілактики наркоманії серед дітей і підлітків м. Лейпцига. Він здійснюється в дитячих і молодіжних клубах і спрямований на тренування життєвих навичок. У рамках проекту пропонуються уроки на теми «Повнота чуттєвого сприйняття життя», «Загроза наркоманії й наркотики», «Насилля», «Здоровий спосіб життя й харчування». Із залученням елементів педагогіки, що ґрунтуються на особистому досвіді, інтерактивних, рухливих і рольових іграх, в індивідуальних і групових бесідах дітей і підлітків навчають форм і стилів подолання життєвих проблем по цей бік уживання наркотиків і насилля. Цільові групи – шкільні та освітні класи. Хоча тематичні уроки в рамках проекту зазвичай проводяться в дитячих і молодіжних клубах, на прохання педагогів співробітники проекту можуть приходити до відповідних шкіл. Зокрема, в дитячих і молодіжних клубах, де здійснюється проект «Підвісна дорога», молодші школярі мають можливість після школи навчатися на курсах, займатися в гуртках і спортивних секціях. Оптимальні умови для такого роду діяльності створює наявність великої функціональної будівлі й відносно великої кількості співробітників. Проте досвід співробітників проекту свідчить, що для тих дітей і підлітків, які вживають наркотичні речовини, необхідно ширше застосовувати різні форми вторинних профілактичних заходів. Бесіди про досвід наркотичного сп'яніння, про ризик і знайомство зі структурами, що надають допомогу, займають усе більше часу, причому спостерігається повільний перехід від первинної до вторинної профілактики [10].

Проект «Звільни свою свідомість» орієнтований на тренування життєвих навичок, реалізується службою охорони здоров'я міста Лейпцига. Його особливість – робота за моделлю «навчання в однолітків». Цей підхід базується на усвідомленні того факту, що відносини в групі однолітків, які спочатку ні до чого не зобов'язують, із часом набувають для підлітків усе більшого значення й розвиваються в суттєвий фактор соціалізації. Мета полягає в передачі виховних функцій до рук підлітків, виходячи з принципу, що підлітки набагато ближчі до специфічного повсякденного світу своєї групи. З підлітків готують пропагандистів (мультиплікаторів), які в колі друзів могли б вести компетентні бесіди про наркотики та різноманітні підходи до профілактики наркоманії. Ще однією особливістю Лейпцизького проекту є участь кураторів – студентів психології й соціальної педагогіки. Сьогодні існує десять напрямів впливу на проведення вільного часу школярами – від створення театральних гуртків, випуску шкільних газет до організації й проведення тематичних днів, шкільних свят та оформлення виставки на тему профілактики наркоманії. Студенти отримали завдання разом зі школярами створювати в школах гуртки й давати професійні поради. Сюди належить також кураторство школярів-пропагандистів для виявлення успіхів у навчанні й у практичних діях. Для студентів це добра можливість поєднати теоретичні знання з практичною роботою. У ході здійснення проекту несподівано виявилась не обов'язковість багатьох школярів-пропагандистів. Це порушує безперервну роботу й лягає тягарем на плечі студентів, що супроводжують проект, які в подібних випадках часто беруть на себе функції школярів-мультиплікаторів. Як позитивний момент можна зазначити, що цим проектом за короткий термін вдалось охопити порівняно велику кількість школярів і поглибити співробітництво різноманітних установ [10].

У «Проекті з ужиття превентивних заходів проти поширення наркотиків Управління поліції Дрездена» задіяно чотири співробітники. Це – поліцейські зі спеціальною підготовкою, звільнені від своїх прямих службових обов'язків. У центрі їхньої діяльності – розроблення тем шкільної програми з 4 класу. З молодшими школярами ведеться робота виключно з тренування життєвих навичок. Дорослішим школярам, крім того, надаються об'єктивні відомості про принцип дії й особливо небезпеки вживання наркотиків. Насамперед це здійснюється на уроках з біології в 7 класі. З 8 класу певну роль починає відігравати ознайомлення на уроках етики й суспільствознавства з основами права. Справжніх наркотиків школярам не демонструють, тому що це скоріше могло б стати для них стимулом. Ще одним першочерговим напрямом роботи є підготовка пропагандистів, батьківські вечори й участь у навчанні вчителів-консультантів.

З огляду на трансформативність пропозиції на незаконному наркотичному ринку, профілактика незаконного вживання наркотичних засобів має бути еластичною, постійно вдосконалюватися, а зниження попиту має розглядатися як один із пріоритетних напрямів у системі протидії незаконній наркодіяльності. Варто зазначити, що характер профілактичного впливу повинен бути випереджальним. Профілактику необхідно спрямовувати на появу нових видів наркотиків, нові способи їх споживання, на запобігання цікавості до нових препаратів тощо. Для неповнолітніх і молоді, які, по суті, перебувають сам на сам із наркотичною оманною, для їхніх необізнаних батьків і недосвідчених педагогів виявляється нелегким завданням розпізнати небезпеку від наступу наркобізнесу [11, с. 69].

Із цього приводу заслуговує на увагу американський експеримент, який стосується поінформованості щодо небезпеки немедичного наркоспоживання. За часів президента США Р. Рейгана проводилася великомасштабна кампанія проти наркотиків, що реалізовано в характері антинаркотичної реклами на ТВ, яка демонструвала негативний вплив наркотичних засобів. Під час кампанії багато громадських організацій проводили акції з інформування щодо наркозасобів. Показово, що рекламні компанії допомагали антинаркотичним заходам безкоштовно, канали національного телебачення США надавали також безкоштовно час для тематичних трансляцій. Багато відомих особистостей намагалося розповісти про небезпеку нелегальних наркозасобів. До початку кампанії кількість наркоспоживачів у країні була дуже високою: серед 16-річних, які хоча б раз у житті споживали нелегальні наркозасоби, кількість наближалася до 50%.

Результатом кампанії стало вироблення загального більш негативного ставлення до наркотичних засобів. Науково доведено, що вироблене в ході антинаркотичної кампанії негативне ставлення до наркоспоживання викликає зменшення кількості осіб, які пробують наркотики [12].

Сьогодні наявні заходи профілактики запізнюються, тому що здебільшого вони включаються після того, як наркоспоживач уже встиг відчути на собі ейфорійний вплив наркозасобу, але фізична залежність ще не сформована, у зв'язку з чим ефективність профілактичної роботи з такою категорією осіб виявляється рівною нулю.

Для більш ефективної протидії наркоманії та формування організаційно-правових засад у цій галузі у США боротьба з наркоманією стала загальнонаціональною проблемою державної політики й включає в себе боротьбу із цим явищем як урядових органів держави, так і неурядових організацій. У США найвідомішими є такі соціальні програми: «Зміцнення родин», яка є вибірковою профілактичною багатокомпонентною програмою, орієнтованою на родину. Передбачається, що вона повинна забезпечити захист дітей від 6 до 10 років від впливу людей, котрі вживають наркотики. Програма починалася як спроба допомогти батькам, котрі вживають наркотики, поліпшити їхні батьківські навички й знизити фактори ризику, що впливають на дітей. Програма адаптована до культурних особливостей і виявилася ефективною (за неза-

лежними оцінками) в роботі з афроамериканськими, іспанськими родинами й родинами жителів островів у Тихому Океані та Азії [13, с. 148].

Програма зміцнення родин складається з трьох елементів: тренінгу батьків, тренінгу вмінь дітей і тренінгу сімейних умінь. У кожному з 14 щотижневих занять першу годину батьки й діти займаються окремо. Протягом другої години батьки й діти збираються разом для тренінгу сімейних здатностей. Після цього родини вечеряють, дивляться фільм або розважаються разом.

Тренінг батьків спрямований на поліпшення батьківських навичок і зниження вживання батьками психоактивних речовин. Тренінг умінь дітей через роботу з психотерапевтом зменшує негативну поведінку дітей і поліпшує соціально прийнятне поведіння. Тренінг сімейних умінь поліпшує сімейну атмосферу, залучаючи обидва покоління до вивчення нових способів поведінки й застосування їх на практиці.

Такий підхід до профілактики оцінений у різних ситуаціях і в роботі з різними расовими й етнічними групами. Основними результатами програми є зменшення сімейних конфліктів, поліпшення спілкування та вміння вести сімейні справи, а також зниження рівня неадекватної поведінки, агресивності й зловживання наркотиками серед молоді [14, с. 182].

Швеція традиційно має одну з найобмежувальніших політик стосовно наркотиків у світі, попри те що країна поступово адаптувалася до континентального рівня вживання. Відповідно до традицій цієї обмежувальної політики, законодавча база безпосередньо оголошує поза законом будь-які операції з наркотиками. Не лише законодавство, а й громадська думка у Швеції цілковито проти будь-якого використання наркотичних речовин. Немає простору ні для лібералізації, ні навіть для дискусій, що точаться в деяких інших країнах Європи. Завдяки запровадженню державної профілактичної програми «Марія-молодь» країна змогла отримати контроль над критичною ситуацією. Особливістю роботи «Марії» є те, що її персонал провадить індивідуальні втручання переважно до того, як молода людина, що зловживає певною речовиною, стає залежною. Разом із медичною допомогою, необхідною в гострому стані, співробітники служби надають психологічну та соціальну допомогу, із самого початку залучаючи сім'ю й застосовуючи техніки сімейної терапії. Вони водночас працюють на груповому та суспільному рівнях. Іншою особливістю роботи «Марії» є міжвідомчий спосіб організації роботи, коли до допомоги в окремому випадку залучають представників різних професій. Індивідуальна, або вторинна, профілактика залежності від наркотичних речовин побудована на принципах роботи із сім'ями через залучення сім'ї до відповідальності, а також надання їй підтримки. Вона спрямована на осіб, яких не втримала мережа загальної профілактики; осіб, які стали заручниками особливих проблем у сім'ї, школі й в інших соціальних системах, частиною яких вони є; осіб, які почали вживати наркотичні речовини. Це насамперед підлітки, школярі. Тому стокгольмська служба «Марія-молодь» працює саме з підлітками, які перебувають на початкових етапах зловживання. Терапевтичні втручання здійснюються на підставі направлення школи, за бажанням батьків або примусово, коли підлітка в стані інтоксикації привозить до клініки поліція [15, с. 11].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Уважаємо за необхідне, враховуючи досвід описаних країн, визначити основні аспекти протидії наркоманії в нашій державі, а саме: визнати проблеми наркоманії загальнодержавними й розробити дієві програми її протидії; виділити фінансові ресурси урядовим структурам і встановити жорсткий моніторинг ефективності їх використання для здійснення боротьби з наркоманією як у самій державі, так і за її межами; розвивати широке міжнародне співробітництво з метою запобігання як надходженню наркотиків на територію держави, так й їх контрабандному постачанню з території України; зорієнтувати агітаційну й інформаційну кампанії щодо

Проблеми правоохоронної діяльності

шкоди наркотиків, яка буде спрямована насамперед на молодь; залучити до агітації проти наркоманії видатних політичних, культурних та інших діячів, колишніх наркоманів, яким вдалося вилікуватися.

Профілактика наркотизму повинна базуватися на нетерплячості суспільства до цього явища й бути націленою на формування в ньому антинаркогенних бар'єрів.

За умови комплексного застосування позитивного досвіду міжнародного співтовариства можна здійснювати більш ефективну профілактичну роботу з протидії наркоманії серед неповнолітніх у нашій країні. Уважаємо, що з метою протидії наркоманії необхідно запровадити проведення в класах, групах, студентських та учнівських гуртожитках, за місцем проживання й навчання учнів і студентів бесід про шкідливість уживання та навчання учнів і студентів бесід про шкідливість уживання наркотичних засобів, залучаючи до участі в них працівників органів внутрішніх справ, охорони здоров'я, педагогів. Проводити для учнів, їхніх батьків спеціальні лекторії, університети правових знань, медичної освіти тощо. Необхідно вжити заходів щодо впровадження соціальної реклами на каналах державного телебачення та радіо, у молодіжних виданнях для створення позитивного стереотипу й пропаганди здорового способу життя.

Список використаних джерел:

1. Про наркотичні засоби: Єдина конвенція ООН від 30.03.1961. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_177.
2. Про психотропні речовини: Конвенція ООН від 21.02.1971. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_176.
3. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: Конвенція ООН від 20.12.1988. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096.
4. Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 № 14. *Офіційний вісник України*. 2002. № 9. Ст. 403.
5. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011–2015 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.010. *Урядовий кур'єр*. 2010. 22 січ. С. 41.
6. Положення про Державну службу України з контролю за наркотиками: Указ Президента України від 13.04.2011 № 457/2011. *Урядовий кур'єр*. 2011.
7. Бандурка С.А., Слинко С.В. Наркомафия: уголовно-правовые средства борьбы: учебное пособие. Харьков: РИФ «Арсис, ЛТД», 2001. 319 с.
8. В Филадельфии введен комендантский час для детей и подростков. *Русская служба BBC*. URL: <http://www.bbc.co.uk/russian>.
9. Мачужак Я.В., Лавровська І.Б. Формування системи ювенальної юстиції в Україні, перспективи створення ювенальних судів. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 3. С. 9–14.
10. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді: навчально-методичний посібник / під ред. В.В. Бурлаки. Київ: Герб, 2008. 224 с.
11. Смирнова І.В., Чувирін Д.Е. Профілактика незаконного наркоспоживання за допомогою мережі Інтернет в умовах трансформативності наркобізнесу. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 67–75. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2010_23_8.pdf.
12. Как организовать эффективную работу против наркотиков. *Информ.-публицист. ресурс «Нет наркотикам»*. 2010. 18 ноября (материал предоставлен рос. представительством организации «Города Европы против наркотиков»). URL: www.ecad.ru.

13. Волинець В.В. Позитивний досвід удосконалення кримінального законодавства України у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 144–153. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2011_24_18.pdf.

14. Волинець В.В. Профілактика дитячої та підліткової злочинності органами внутрішніх справ, як складова протидії організованим злочинності (передовий досвід). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 176–185. URL: http://nbuv.gov.ua/j_pdf/boz_2013_1_22.pdf.

15. Волощук А.М. Державна політика в сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: зарубіжний досвід. *Митна справа (Митний комплекс)*. 2011. № 1. С. 8–17.